

Культурологія

УДК 008

DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2019.175264>

Герчанівська Поліна Евальдівна
доктор культурології, професор,
завідувач кафедри культурології
та інформаційних комунікацій
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
ORCID 0000-0003-3647-6265

ТОТОЖНІСТЬ ТА ВІДМІННІСТЬ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ТА АНТРОПОЛОГІЧНИХ ШКІЛ

Мета статті полягає у визначенні статусу культурології в системі наукового знання та її зв'язку зі світовими антропологічними школами. Концептуальним **методологічним** ядром дослідження є: системний аналіз культурології як соціокультурного феномену для розкриття його структурних та ціннісно-змістових аспектів; діалогічний та історико-компаративний методи для осмислення механізмів інтеракції культурологічних та антропологічних національних шкіл. **Наукова новизна.** Вперше науково обґрунтовано, що домінуючими детермінантами формування культурології як альтернативи західній культурній і соціальній антропології є конфлікт традицій двох аксіологічно різних соціокультурних середовищ та ідеологічні розбіжності щодо моделювання культурного процесу в просторі глобалізації (дихотомія західно-ліберальної та комуністичної доктрин). Встановлено, що вектор розвитку культурологічних та антропологічних національних шкіл детермінований історико-культурним процесом і соціокультурними реаліями; виявлені механізми їх інтеракції. **Висновки.** Розкриті модератори формування культурології як науки, її предметне поле та архітектоніка. Простежена еволюція парадигмальної основи культурології та її зв'язок з національними антропологічними школами: встановлена їх тотожність та відмінність.

Ключові слова: культурологія, антропологія, національні антропологічні школи, міжкультурна комунікація.

Герчановская Полина Эвальдовна, доктор культурологии, профессор, заведующая кафедрой культурологии и информационных коммуникаций Национальной академии руководящих кадров культуры и искусства

Тождественность и отличие культурологических и антропологических школ

Цель статьи состоит в выявлении статуса культурологии в системе научного знания и ее связи с мировыми антропологическими школами. Концептуальным **методологическим** ядром исследования являются: системный анализ культурологии как социокультурного феномена для раскрытия его структурных и ценностно-смысловых аспектов; диалогический и историко-компаративный методы для осмысления механизмов интеракции культурологических и антропологических национальных школ. **Научная новизна.** Впервые научно обосновано, что доминирующими детерминантами формирования культурологии как альтернативы западной культурной и социальной антропологии является конфликт традиций двух аксиологически разных социокультурных сред и идеологические разногласия по моделированию культурного процесса в пространстве глобализации (дихотомия западно-либеральной и коммунистической доктрин). Установлено, что вектор развития культурологических и антропологических национальных школ обусловлен историко-культурным процессом и социокультурными реалиями; выявлены механизмы их интеракции. **Выводы.** Раскрыты модераторы формирования культурологии как науки, ее предметное поле и архитектоника. Проанализована эволюция парадигмальной основы культурологии и ее связь с национальными антропологическими школами: установлена их тождество и различие.

Ключевые слова: культурология, антропология, национальные антропологические школы, межкультурная коммуникация.

Gerchanivska Polina, doctor of Culturology, professor, Head of the department of Culturology and information communications of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

Identity and difference of culturological and anthropological schools

Purpose of the article is to reveal the status of culturology in the system of scientific knowledge and its connection with world anthropological schools. The conceptual **methodological** core of the research is system analysis of culturology as a social and cultural phenomenon for the disclosure of its structural and value-semantic aspects; dialogue and historical-comparative methods for understanding the mechanisms of interaction of culturological and anthropological national schools. **Scientific Novelty.** For the first time, it is scientifically substantiated that the dominant determinants of the formation of culturology as an alternative to Western cultural and social anthropology are the conflict of traditions of two axiologically different socio-cultural environments and ideological differences in modeling the cultural process in the globalization space (the dichotomy of Western liberal and communist doctrines). It has been established that the vector of development of culturological and anthropological national schools is due to the historical and cultural process and socio-cultural realities; mechanisms of their interaction are revealed. **Conclusions.** The moderators of the formation of culturology as a science, its subject field and architectonics are revealed. The evolution of the paradigm basis of culturology and its connection with the national anthropological schools are traced: their identity and difference have been established.

Key words: culturology, anthropology, national anthropological schools, intercultural communication.

Актуальність теми дослідження. Ця робота детермінована безперервними дискусіями про статус культурології та її зв'язок з соціальною та культурною антропологією. Дійсно, у західній гуманітаристиці немає галузі знання під назвою "культурологія"; цей термін поширений, в основному, в країнах Східної Європи. Найближчим аналогом культурології є соціальна та культурна антропологія, а в німецькомовних країнах – *Kulturwissenschaft*. При всій термінологічній відмінності ці наукові сфери мають спільну задачу – осмислити взаємини людини, природи та суспільства. Мета дослідження полягає у визначенні статусу культурології в системі наукового знання та осмисленні її зв'язку зі світовими антропологічними школами.

Аналіз досліджень і публікацій. Вважається, що ідея створення культурології належить американському етнологу Л. Уайту [12], однак задум щодо формування окремої науки про культуру

з'явився значно раніше. Ще на початку ХХ ст. російський філософ і соціолог Микола Теплов висловив думку про необхідність створення "науки про людську культуру" як альтернативу антропології – науки про людину в усіх її вимірах [7, 27]. У 1913 році Вільгельм Освальд запропонував науку про культуру, як «науку про специфічно людські способи діяльності... назвати культурологією» [12]. Хоча в процесі цивілізаційного розвитку антропологія почала вступати у діалог з гуманітарними дисциплінами, спрямовуючи свій вектор у бік культурних і соціальних досліджень, ідея створення культурології як нової галузі знання залишалась актуальною.

Уже до середини ХХ ст. був зібраний величезний емпіричний і теоретико-методологічний матеріал, що розкриває фундаментальні характеристики культури як феномену (Д. Бідні, К. Гірц, А. Кафанья, Дж. Мердок, Л. Уайт тощо), розроблена типологія культури (А. Кребер, Дж. Фейблан), досліджена динаміка культури (Р. Білз, Ф. Боас, Р. Карнейро, А. Кребер, Б. Маліновський, Л. Уайт), вивчені психологічні типи в культурах (Р. Бенедикт) і методи інтерпретації культури (Ф. Боас, Б. Маліновський, А. Радкліф-Браун, Л. Уайт, Е. Еванс-Прічард), що створювало основу нової науки. Розглянемо чинники, що обумовили виникнення культурології.

Мета статті полягає у визначенні статусу культурології в системі наукового знання та її зв'язку зі світовими антропологічними школами.

Виклад основного матеріалу. Культурологія почала формуватися у другій половині ХХ ст. як реакція на цивілізаційні трансформації, що детерміновані переорієнтацією світогляду на глобалізаційну модель суспільства, яка базується на принципі мультикультуралізму. Зміна вектора суспільного розвитку визначила напрямок світових соціогуманітарних досліджень, орієнтований на уявлення про культурне різноманіття та міжкультурну комунікацію. Слід зазначити, що у західно-ліберальних і комуністичних доктринах модель мультикультуралізму набуває неоднакового трактування. У ліберальному світогляді домінує ідея *примату людини* та її індивідуальної свободи. Для класичного лібералізму характерно розуміння людини як автономного та вільного суб'єкта, і культура інтерпретується як одна з форм прояву його волі, що склало парадигмальну основу європейсько-американської соціокультурної антропології другої половини ХХ ст.

Однак принципи лібералізму не вписувалися в ідеологічні межі комуністичної доктрини, що спиралась на ідею колективних цінностей. По-суті, мова йде про конфлікт традицій, які належать до аксіологічно різних соціокультурних середовищ. Саме ідеологічні розбіжності, котрі стосуються моделювання культурного процесу в просторі глобалізації, стали модератором формування культуроцентристської спрямованості культурології. Ліберальному індивідуалістичному уявленню про людську природу в культурології протиставляється концепт людини як носія культурних цінностей, як суб'єкта, ідеали якого викристалізувались в умовах домінування колективного компонента над індивідуальним у суспільному світогляді. *Парадигмальною основою культурології як нової конфігурації знання стають принципи культуроцентризму та плюралізму культур.*

Глобалізаційні процеси позначили цілий комплекс проблем, що виходили за теоретико-методологічні межі окремих історично сформованих наук про культуру. З часом виявилось, що в сучасних умовах, існуючі схеми диференціації та класифікації наукових знань не спрацьовують. Це детермінувало культурологічне зрушення у бік неklasичної моделі, в основу архітектоники якої був покладений *принцип інтегративності знання*. Така модель відзначається системністю, відносною автономністю її складових, центрованих навколо феномену культури.

Предметним полем культурології стає синтез різних сфер гуманітарного та соціального знання про культуру з прозорими демаркаційними межами. Визначення культури як конституційної основи культурології забезпечило взаємодію системно розчленованих наук. Базою для формування парадигм і методологічних технологій стає комплекс концептів і методів дисциплін, інтегрованих в культурологічну систему. Слід звернути увагу на *контекстуальність* культурологічного знання: культурний текст вивчається в ціннісно-змістовому просторі своєї епохи й переосмислюється в контексті сучасних реалій. Тим самим виникає певний діалог культур, у межах якого текст знаходить свій сенс, набуваючи нового виміру.

Поступово культурологія переростає з перспективного поля міждисциплінарних досліджень, що склалися на перетині ідей і методів гуманітарних і суспільних наук, в наукову дисципліну – систему соціального та гуманітарного знання про сутність, функції, структуру та закономірності розвитку культури як способу існування людського буття. Гетерогенність поля детермінувала вироблення іманентного термінологічного та теоретико-методологічного інструментарію культурології, центрального навколо феномену *культура*.

Внаслідок трансформації економічної й політичної моделей розвитку пострадянського суспільства, відбувається переструктурування його культурного середовища, що вносить варіативність у зміст культурологічної системи. Важливими каталізаторами "великого вибуху" (the Big Bang) у розвитку нової галузі знання стає падіння "залізної завіси" і біфуркаційний спалах у сфері інформаційних технологій, що зумовили інтенсивний обмін науковою інформацією у світовому масштабі. Це поклато початок сучасному етапу розвитку науки про культуру.

Таким чином, якщо на етапі становлення культурології як науки застосовувалась тактика дисциплінарного розмежування від існуючих галузей наукового знання, то на рубежі ХХ–ХХІ ст. при виконанні дослідницьких програм перевагу отримали стратегії, що орієнтовані на інтеграцію теоретико-методологічного апарату соціогуманітарних дисциплін.

Архітектоніка культурології. У процесі генези культурології відбувався активний пошук парадигм структуралізації цієї нової науки. Її сучасна архітектоніка містить *теоретичну, історичну та практичну культурологію*, об'єктом дослідження яких є культура в її поліваріантних проявах. Така демаркація була детермінована цілями, змістом і дослідницькими технологіями кожної з структурних складових.

Предметне поле теоретичної культурології містить систему наукових ідей, теорій, концепцій, гіпотез, принципів, категорій, методів щодо виникнення, буття та розвитку культури, її взаємодії з природою, людиною та суспільством. Магістральним напрямом на сучасному історичному етапі є теоретичне осмислення концепції мультикультуралізму, а також розробка стратегій і тактик у сфері забезпечення культурного плюралізму й міжкультурної комунікації на всіх її рівнях – міжнародному, національному, етнічному та регіональному.

Феномен культурного різноманіття стає відправною точкою для вивчення проблем локальних культур і розробки державної політики стосовно етнічних меншин – збереження їх культури в умовах міжкультурної взаємодії. Актуалізується проблематика, що пов'язана зі світовою міграцією, ідентичністю і соціалізацією людини, її прав і свобод. У цьому контексті отримують розвиток такі наукові напрямки як соціальна культурологія, психологія культури, етнопсихологія, етнолінгвістика. Слід також зазначити наукову сферу щодо охорони матеріальної і нематеріальної культурної спадщини, меморіалізації та забуття в культурі, урбанізації та традиційної культури. Розробляються методологічні аспекти теоретичної культурології, уточнюється термінологічний інструментарій.

Предметом історичної культурології є історія культури, закономірності та тенденції історико-культурного процесу, історичні дослідження теоретичної рефлексії щодо аналізу культурних феноменів, методологія історичного аналізу. У структурі історичної культурології розвиваються такі напрямки як: історіографія культурології; історія культурологічних вчень; культурогенез та типологія культур і цивілізацій; моделювання історико-культурних трансформацій суспільства та ін.

У межах *практичної культурології* досліджуються її прикладні аспекти, що пов'язані з інституціональною діяльністю в галузі культури. Розробляється методологія регулювання, управління соціокультурними процесами та їх прогнозування, аналізується алгоритм діяльності різних інститутів культури та методи їх взаємодії. Увібравши в себе результати розробок теоретичної та історичної культурології, практична культурологія транспонує їх на матрицю таких областей знання як культурна політика, менеджмент культури, економіка культури, культурне проектування, музеєзнавство, бібліотекознавство.

Еволюція парадигмальної основи культурології. Культурологія поєднала у своєму проблемному полі ідеї, концепти як класичної, так і сучасної філософської думки. Головним імперативом епохи стає звернення до людини як суб'єкта у його взаємозв'язку з природою та суспільством. Геополітична криза, що вибухнула після Першої світової війни, гостро поставила питання: в чому сенс людського життя? Ці роздуми відбилися в одному з базових філософських концептів – *екзистенціалізм* – вченні про буття й людське існування. Актуалізуючи проблему осмислення внутрішнього світу людини, її переживання, екзистенціалісти (А. Камю, Г. Марсель, Ж.-П. Сартр, М. Гайдеггер, К. Ясперс тощо) разом з цим оголили й визначили ті протиріччя, з якими людина зустрічається у цьому багатомірному світі.

Людське *Я* і місце людини у суспільстві стає ключовим питанням психології та соціології. З. Фройд формулює психоаналітичну концепцію щодо особистості та її захисних механізмів [8–10]. Формуються нові напрями в психології – *гештальтпсихологія* (М. Вертгеймер, К. Коффка, В. Келер, К. Левін); *крос-культурна психологія* (Д. Беррі, П. Дасен, А. Пуртінга, М. Сігалл, Г. Хофстед), що орієнтовані на вивчення закономірностей розвитку й функціонування психіки в контексті зумовленості її формування соціальними, культурними та екологічними факторами.

Ускладнення взаємовідношень людини і суспільства на зламі ХХ–ХХІ ст. надзвичайно актуалізувало проблему соціалізації й соціальної ідентифікації людини, детермінувало пошук шляхів оптимізації процесу координації особистості у соціумі, а також механізмів відтворення стабільної структури суспільства. Зростаюча конфліктогенність у світовому співтоваристві, поширення ентропійних процесів у соціумі, призвели до втрати людиною ціннісної системи координат і як наслідок – до *кризи ідентичності*. Сьогодні її метастазами пронизані як окремі особистості, так і суспільство у цілому. Тому феномен ідентичності, резистентний потенціал людини стають предметом вивчення сучасної культурології.

Розширюється і вдосконалюється теоретико-методологічний апарат культурології (феноменологія, герменевтика, структуралізм, пост-структуралізм, постмодернізм, *after-postmodernism* тощо). Важливу роль у розвитку філософської думки зіграла *феноменологія* Е. Гуссерля [3], об'єктом аналізу якої є не реальність, а акти свідомості, в яких конститується ця реальність. Запропонований Гуссерлем підхід, понятійний апарат були радикально новими для європейської філософії. Переворот, здійснений ним у філософії, розширив горизонти дослідження проблеми людського буття (М. Гайдеггер [11], Ж.-П. Сартр [6], М. Мерло-Понті [5]), відкрив шлях для розвитку *герменевтичної феноменології* (М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер) як методологічної та світоглядної основи розуміння дійсності. Синтезуючи принципи описової феноменології Гуссерля з історичною герменевтикою В. Дільтея [4], Гадамер створив філософський фундамент герменевтичної феноменології [1], яку розглядав як науку про мистецтво *тлумачення й розуміння*. Сферу герменевтичного Гадамер ототожнював з мовною діяльністю.

Лінгвістичний поворот наприкінці 60-х років ХХ ст. відбив перехід класичної філософії (з її акцентом на свідомість як вихідну точку філософствування) до філософії неklasичної, що звернена до мови. Культурні феномени починають розглядатися крізь призму лінгвістики з використанням її категоріальних і

методологічних засобів. Це детермінувало формування нової галузі дослідження – *лінгвокультурології*, що використовує лінгвістичні моделі для опису та аналізу культури. У межах цього філософського напрямку формується *структуралізм*, орієнтований на структурний аналіз у різних областях науки про людину (Р. Барт, Л. Гольдман, У. Еко, Ж. Лакан, К. Леві-Стросс, М. Фуко тощо).

Незважаючи на гетерогенність поля структурного аналізу, загальним для структуралізму є: уявлення про культуру як сукупність знакових систем і культурних текстів; уявлення про можливості їх виявлення і наукового пізнання шляхом порівняльного та структурного аналізу. У 1970-х роках структуралізм поступово трансформується в *постструктуралізм* (неоструктуралізм). На відміну від структуралізму, постструктуралізм належить іншій епосі – епосі постмодерну, що детермінувало його характеристики. Зберігаючи мовно-знаковий погляд на світ, постструктуралісти (Р. Барт, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко) відмовляються від структуралістського універсалізму та сциєнтизму.

Культурологія складалася під час кризи філософії модерну, важливим симптомом якої є усвідомлення неспроможності наукоцентристської парадигми, що відтіснила з авансцени системоутворююче культурне начало, залишивши за культурою лише соціально-прагматичну функцію підтримки рівня моралі у суспільстві. Криза модерну, що була сприйнята багатьма вченими як занепад європейської культури Нового часу, обумовила формування нового напрямку в філософії – *постмодернізму*. Його реформістська позиція зводиться до відмовлення від презумпції побудови універсально-раціональної моделі світу та переосмислення феномену причинності.

Постмодернізм змінив модерністську опозицію суб'єкт–об'єкт на бінарність суб'єкт–текст; його фундаментальною категорією стає “хаос”, котрий інтерпретується в аспекті своєї креативності. Ідеал необхідності, домінуючий в організованому світі, змінюється абсолютом випадковості. Універсальним принципом організації культурного простору стає плюральність, колажність. Гетерогенність ціннісних орієнтирів у соціумі як наслідок нового світоглядного мислення призвела до кризи ідентифікації (індивідуальної та групової), котра спровокувала трансформування постмодерністського деконструктивізму в концепцію *after-postmodernism*, що орієнтована на “воскресіння суб'єкта”.

Постмодерністська програма змінила напрямок аналізу динамічних соціокультурних систем. В європейській традиції протягом довгого часу акцентувалась увага на лінійній моделі динамічних процесів, що знайшло відбиття в *еволюціонізмі* та ідеї прогресу. На початку ХХ ст. фокус дослідження змістився у бік нелінійних моделей – циклічних (концепції О. Шпенглера, А. Тойнбі), хвильових (П. Сорокін). З розвитком постмодернізму, в поле культурологічної аналітики починають проникати ідеї синергетики, що дозволило осмислити закономірності процесів переходу соціокультурних систем від хаосу до порядку (та обернено). У межах синергетичної методології осмислюється динаміка розвитку соціокультурних систем як нерівноважних, нелінійних структур, що самоорганізуються, а також процесів міжкультурної взаємодії в сучасному світовому соціокультурному просторі [2].

Криза євроцентризму в ХХ ст. обумовила трансформацію уявлення про культуру. Модерністський підхід до розуміння культури як єдиної цілісності змінився усвідомленням її диференційованості: загальнолюдська культура постала як сукупність безлічі рівноправних, самобутніх культурних утворень. Ситуація культурного плюралізму стимулювала розвиток всього комплексу наук про культуру: вивчається проблема множинності культурних формоутворень, питання про кордони між окремими культурами; розробляються форми й стратегії міжкультурної комунікації. Теоретичні розробки верифікуються на основі численного емпіричного матеріалу, зібраного в межах культурної та соціальної антропології, психології, історії, мистецтвознавства тощо.

ХХ–ХХІ ст. є переломним моментом людської історії, детермінованим кардинальною зміною культурних парадигм планетарного світосприйняття. Глобалізаційні процеси в усіх сферах суспільного життя стимулювали посилення міжкультурної комунікації, що призвело до прозорості кордонів між культурами. Одним із головних модераторів духовно-історичних пошуків стають процеси зміни типу суспільного устрою, світосприйняття та адаптації до нових цінностей, ідей та ідеалів.

Діалог культур стає основоположною парадигмою початку ХХІ ст., що детерміновано всезростаючою потребою в радикальній зміні тієї соціокультурної ситуації, що склалась у сучасному світі: загострення протиріч глобального та локального в структурі світового співтовариства; конфлікти цивілізацій, міжетнічні та міжконфесійні конфлікти; проблема мультикультуралізму та політики інтеграції іммігрантів у соціокультурному просторі. Результати досліджень свідчать, що на сучасному історичному етапі назріла необхідність переходу від глобалізації до нової форми інтернаціоналізації суспільного життя – *діалогізації* [2].

Отже, біфуркаційний спалах інноваційних ідей у ХХ–ХХІ ст. показав неможливість усвідомлення світу на основі універсальних поглядів, які зводять культурне різноманіття в єдине ціле. Доказом тому – формування національних культурологічних шкіл, які починають осмислювати себе через призму *Іншого*, тим самим підкреслюючи свою своєрідність у багатовимірному просторі світової культури. Їх наукові розробки інтегруються у цілісну систему наукового знання і складають теоретико-методологічну матрицю сучасних культурологічних досліджень.

Усвідомлення множинності ментальних світів призвело до формування національних культурологічних і антропологічних шкіл з іманентними традиціями. Якщо американська школа складалася на базі соціальної та культурної антропології з початковим акцентом на етнологію та етнографію, то англійська – побудована на розумінні цінності культурної своєрідності груп людей із різних верств суспільства (соціальна культурологія). В той же час німецькомовна гуманітаристика базується на філософських традиціях; філософська спрямованість характерна також італійській школі.

Особливе місце у культурологічному полі займає нідерландська школа. Розвиваючись у контексті традицій західноєвропейської та американської соціокультурної антропології, вона разом з тим виявляє свої іманентні риси: нідерландські вчені концентрують увагу на осмисленні таких соціокультурних феноменів як війна, фашизм, тероризм, рабство, міграція та ін. У Норвегії наука про культуру, що первісно перебувала під суттєвим впливом німецької етнографічної й етнологічної традиції, сьогодні спрямовує свій вектор на англо-американську антропологію. Своєрідність наукових розробок французької школи особливо проявились у сфері структуралізму, постструктуралізму та постмодернізму. Відокремлено від європейських шкіл стоять іберо-американська антропологічна школа та антропологія Сходу (арабомусульманська, індійська, китайська, японська тощо) з іманентним світосприйняттям та менталітетом.

Російська та українська культурологічні школи через історичні особливості свого розвитку формувалися й еволюціонували в одній площині, поєднавши гуманітарні традиції філології та філософії (тартусько-московська семіотична школа, ленінградська "формальна школа", київська філософська школа тощо). У пострадянський період, вони утворили дві самостійні культурологічні гілки зі своїми національними традиціями.

Висновки. Отже, культурологія сформувалася в епоху цивілізаційних трансформацій, обумовлених переорієнтацією світогляду на глобалізаційну модель суспільства. Ця галузь наукового знання виникла у країнах Східної Європи як альтернатива західній соціальній і культурній антропології через конфлікт традицій двох аксіологічно різних соціокультурних середовищ та ідеологічні розбіжності щодо моделювання культурного процесу в просторі глобалізації (дихотомія західно-ліберальної та комуністичної доктрин). Парадигмальною основою культурології стають принципи: 1) культуроцентризму; 2) плюралізму культур; 3) інтегративності та контекстуальності культурологічного знання.

Простеження діалогічних процесів національних культурологічних і антропологічних шкіл показало: 1) усі вони структурно і функціонально включені у цілісну систему наукового знання про культуру, відбиваючи розвиток різноманітних форм культурної рефлексії; 2) напрямок розвитку кожної національної школи детермінований історико-культурним процесом і соціокультурними реаліями.

Література

1. Гадамер Г.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / пер. с нем., общ. ред. и вступ. ст. Б.Н. Бессонова. М.: Прогресс, 1988. 704 с.
2. Герчанівська П. Е. Культура в парадигмах ХХ–ХХІ ст.: монографія. К.: НАККІМ, 2017. 378 с.
3. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Книга 1. Общее введение в чистую феноменологию / пер. с нем. А. Михайлова. М.: Академический проект, 2015. 456 с.
4. Дильтей В. Собрание сочинений: в 6 т. / пер. с нем. под ред. В.А. Куренного. М.: Три квадрата, 2004. Т. 3: Построение исторического мира в науках о духе. 2004. 415 с.
5. Мерло-Понти М. Феноменологія сприйняття. К.: Український центр духовної культури, 2001. 552 с.
6. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: опыт феноменологической онтологии. М.: Республика, 2004. 639 с.
7. Теплов Н.В. Что такое культура и что такое гениальность с точки зрения развития культуры. (Доклад, чит. в заседании Ист. Об-ва 24 марта 1902 г.). М.: Ист. О-во при Моск. ун-те, 1902. 50 с.
8. Фрейд З. По ту сторону принципа наслаждения. Тотем и табу. "Я" и „Оно“. Неудовлетворенность культурой. 2-е изд. Х.; Белгород: Книжный клуб «Клуб Семейного Досуга», 2014. 478 с.
9. Фрейд З. Психология бессознательного / пер. с нем. М.: АСТ, 2008. 605 с.
10. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я». М.: АСТ, 2017. 256 с.
11. Хайдеггер М. Бытие и время / пер. с нем. В. Бибихин, 5-е изд. М.: Академический проект, 2015. 452 с.
12. White L. The Science of Culture: A Study of Man and Civilization. New York: Percheron Press, 2017. 444 p.

References

1. Gadamer, G.-G. (1988). Truth and method. Basics of Philosophical Hermeneutics. (B.N. Bessonov, Trans.). Moscow: Progress [in Russian].
2. Gerchanivska, P.E. (2017). Culture in the paradigms of the XX – XXI centuries: monograph. Kyiv: NAKKIM [in Ukrainian].
3. Husserl, E. (2015). Ideas to pure phenomenology and phenomenological philosophy. Book 1. General introduction to pure phenomenology (A. Mikhailov, Trans.). Moscow: Academic project [in Russian].
4. Dilthey, W. (2004). Collected Works: in 6 t. T. 3: The construction of the historical world in the sciences of the spirit (V.A. Kurennoy, Trans.). Moscow: Tri kvadrata [in Russian].
5. Merleau-Ponty, M. (2001). Phenomenology of perception. Kyiv: Ukrainian Center for Spiritual Culture [in Ukrainian].
6. Sartre, J.-P. (2004). Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology (V. I. Kolyadko, Trans.). Moscow: Republic [in Russian].
7. Teplov, N.V. (1902). What is culture and what is a genius from the point of view of the development of culture. Moscow: Moscow University [in Russian].
8. Freud, Z. (2014). On the other side of the principle of pleasure. Totem and taboo. "I" and "It". Dissatisfaction with culture (I. Kuzmin, Trans.). Belgorod: Book Club "Family Leisure Club" [in Russian].
9. Freud, Z. (2008). Psychology of the unconscious. Moscow: AST [in Russian].
10. Freud, Z. (2017). The psychology of the masses and analysis of the human "I" Moscow: AST [in Russian].
11. Heidegger, M. (2015). Being and time (V. Bibikhin, Trans.). Moscow: Academic project [in Russian].
12. White, L. (2017). The Science of Culture. The Science of Culture: A Study of Man and Civilization. – New York: Percheron Press [in English].

Стаття надійшла до редакції 05.03.2019 р.